

СУСПІЛЬНИЙ РУХ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Геннадій Коваль

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, Gennadiy83zr@i.ua

У статті розглянуто проблематику місця суспільного руху в межах соціально-психологічної таксономії об'єктів соціально-психологічного аналізу, інспірованою опозицією розуміння суспільного руху як різновиду великої групи або, навпаки, як окремого класу суспільних явищ, що не входить у таксономію груп та спільнот. Розглянуто проблему диференціації поняття «суспільний рух» у межах таксономії великих соціальних груп як проблему відмежування суспільного руху від великих стихійних груп. Розкрито проблему диференціації суспільного руху як організації від таксономії малих груп. Запропоновано критерії виокремлення об'єктів соціально-психологічної таксономії як різні способи завдання спільності в межах тієї або іншої форми суспільного явища. У якості способу завдання спільності запропоновано виокремлення різного виду характеристик особистості як параметрів можливого входження в ту чи іншу форму соціального явища. Запропоновано введення додаткового критерію класифікації для знаходження місця суспільного руху в межах таксономії великих організованих груп. У якості такого критерію запропоновано поняття соціального завдання, що розуміється як чинник організованості суспільного руху. Запропоновано розуміння суспільного руху як великої організованої групи, що пов'язана окремим видом суспільного зв'язку та критерієм виокремлення якої є поняття соціального завдання як сукупності соціальних умов і цілей колективної діяльності. Позначено проблему нерозкритості чинників, що зумовлюють взаємозв'язок між представниками суспільного руху, вивчення якої також передбачає розгляд мотиваційної підструктури діяльності, що не є складовою частиною структури соціального завдання.

Ключові слова: суспільний рух, соціальна група, стихійна група, мала група, колективна діяльність, соціальне завдання, колективна суб'єктність.

Hennadiy Koval. Social Movement as Subject of Socio-Psychological Analysis.

The problem of the place a social movement within the socio-psychological taxonomy of objects of socio-psychological analysis has been considered in the article. The opposition of the understanding the social movement as a type of group or as a separate class of social phenomena have been indicated. The problem of differentiation of the notion the social movement within the taxonomy of large social groups as a problem of distinguishing social movement from spontaneous groups has been considered. The problem of differentiation of social movement as an organization from the taxonomy of small groups has been considered. The criteria for distinguishing objects of social-psychological taxonomy as different ways of imparting a commonality within the limits of one or another form of social phenomena have been proposed.

The differentiation various types of personality characteristics as parameters of possible accedence to one form or another of a social phenomenon have been proposed as the method of the imparting a commonality. It has been proposed to introduce an additional classification criterion for finding the place of social movement within the taxonomy of large organized groups. The notion of the social task as a factor of the organizing of the social movement has been proposed as the additional criterion. It was proposed the understanding of the social movement as a large organized group what is connect by a particular type of social bond and the criterion differentiation of which is the notion of the social task as a set of social conditions and goals of collective activity. The problem of non-detected of factors that determine the relationship between representatives of the public movement has been marked. It's detect of this problem also involves the disclosure of the motivational substructure of activity which is not included in the structure of the social task.

Key words: social movement, social group, spontaneous group, small group, collective activity, social task, collective subjectivity.

Геннадий Коваль. Социальное движение как предмет социально-психологического анализа. В статье рассматривается проблематика места социального движения в рамках социально-психологической таксономии объектов социально-психологического анализа, которая инспирирована оппозицией понимания социального движения как разновидности большой группы или, напротив, как отдельного класса социальных явлений, которые не входят в таксономию групп и общностей. Решается проблема дифференциации понятия «социальное движение» в пределах таксономии больших социальных групп как проблема отграничения социального движения от больших стихийных групп. Раскрывается вопрос дифференциации социального движения как организации от таксономии малых групп. Предлагаются критерии выделения объектов социально-психологической таксономии как различные способы задания общности в пределах той или иной формы социального явления. В качестве способа задания общности предлагается выделение разного рода характеристик личности как параметров возможного вхождения в ту или иную форму социального явления. Наводится введение дополнительного критерия классификации для нахождения места социального движения в пределах таксономии больших организованных групп. В качестве такого критерия предлагается понятие социальной задачи, которая понимается в качестве фактора организованности социального движения. Предлагается понимание социального движения как большой организованной группы, отдельным видом социальной связи и критерием выделения которой является понятие социальной задачи как совокупности социальных условий и целей коллективной деятельности. Обозначается проблема недостаточного раскрытия факторов, которые обуславливают взаимосвязь между представителями социального движения, изучение которой также предполагает анализ мотивационной подструктуры деятельности, что не включена в структуру социальной задачи.

Ключевые слова: социальное движение, социальная группа, стихийная группа, малая группа, коллективная деятельность, социальная задача, коллективная субъектность.

Постановка наукової проблеми та її значення

Актуальність цього аналізу отримує зумовлення в межах дослідження суспільного волонтерського руху (далі – СВР) із надання допомоги учасникам і постраждалим від збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ. Цим зумовлено необхідність зосередження аналізу на понятті суспільного руху (далі – СР) як складовій частині таксономії соціально-психологічних об'єктів вивчення. Адже існує певна проблематичність його визначення в частині однозначної диференціації в межах такої таксономії, де існує альтернатива його віднесення до певного виду групи, або його виокремлення в самостійний прояв соціальної реальності. Відтак перш ніж застосовувати до СВР емпіричні моделі вивчення, що напрацьовані в соціальній психології для дослідження груп, зокрема виокремлювати специфіку колективної суб'єктності СВР, щодо можливості чого наявна окрема дискусія (Васютинський, 2005: 25), існує потреба в обґрунтуванні можливості та доцільності аналізу СР як певного виду групи й, відповідно, суб'єкта діяльності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні погляду на СР як велику організовану групу, яка поєднана окремим видом суспільного зв'язку, що його зумовлено характеристикою спільного ставлення до умов і цілей як завдань колективної діяльності, де, власне, соціальне завдання й виступає тим критерієм, який дає змогу однозначно вказати на місце СР у межах соціально-психологічної таксономії.

Аналіз досліджень цієї проблеми

Питання соціально-психологічної проблематики СР різною мірою ставилося в доробках Г. Андрєєвої, Г. Делігенського, О. Здравомислової, Д. Ольшанського, О. Стегнія, Н. Смелзера, Я. Щепанського, Є. Шорохової, П. Штомпки, О. Яницького. Як видно, питому вагу в наукову рефлексію цього явища вклали представники соціології, що й зумовлює необхідність для потреб власне соціально-психологічного аналізу звертатися до соціологічних джерел.

Можна означити тенденцію стосовно включення поняття СР у дещо різні контексти. З одного боку, контекст розгляду складає розмежування динамічних і структурних характеристик спільноти. Зокрема, можливо навести визначення, Я. Щепанського, який трактує СР як сукупне прагнення людей до реалізації загальної цілі, досягнення якої передбачає зміну соціальної ситуації спільноти, що діяла як ціле (Щепанський, 1969: 214). Також приділено увагу проблемі розмежування понять СР і суспільного процесу, де СР є окремим проявом суспільного процесу поряд із такими явищами, як соціальна мобільність,

масові явища тощо. Категорія ж суспільного процесу протиставляється поняттю структури суспільства, що диференційована через загальну категорією група (Щепанський, 1969: 214). Подальший розвиток розуміння СР через категорію соціальних змін можливо простежити в підході іншого польського соціолога П. Штомки, який СР позиціонує як одного з агентів дії, що призводить до соціальних змін і полягає в колективних зусиллях із досягнення цілі (Штомка, 1996: 339).

З іншого боку, контекст аналізу СР завдано через виокремлення конструкту колективної поведінки або дії. Наприклад, у Н. Смелзера, хоч визначення СР цілком усталене для соціологічної думки, проте розкривається як організовані зусилля групи, спрямовані на соціокультурні зміни (Смелзер, 1994: 605). Утім, уточнення цього поняття відбувається в межах розкриття категорії колективної поведінки, де вирізняються такі форми її прояву, як натовп і маса (Смелзер, 1994: 605).

Розуміння СР через категорію змін також береться до аналізу в межах розвідок такої галузі соціальної психології, як психологія політична, що, зокрема, на теренах пострадянської дійсності, актуалізується в доробках Д. Ольшанського та Г. Ділігенського. Зокрема, у підході Д. Ольшанського проблематика СР наповнюється необхідністю диференціації за критерієм організованості. Адже, з одного боку, це явище за необхідністю повинно бути носієм такої властивості, як певна анонімність і масовість, проте з іншого – виникає необхідність пояснення підстав та меж уключення в СР такого явища, як політична партія (Ольшанський, 2002: 330).

У межах власне соціально-психологічного знання постановка питання про місце СР у межах соціальної психології загалом і соціально-психологічної таксономії об'єктів вивчення зокрема належить Г. Андресвій. Як відомо, питання ставилося як необхідність аналізу цього поняття в контексті категорій великої групи й масової стихійної поведінки (Андреева, 2007: 176). Вирішувалося питання, як присвоєння СР статусу особливого класу соціальних явищ, що не входить у таксономічний поділ груп, а займає окреме місце. Отож, першим та основним контекстом, крізь призму якого провадився аналіз поняття СР на предмет його місця в соціальній психології, виступає контекст таксономії груп як об'єктів соціально-психологічного аналізу. Відтак у питанні можливості розгляду СР не як окремого класу суспільних явищ, а як окремого виду групи постає необхідність звернення до критеріїв таксономічного поділу форм суспільних явищ як об'єктів соціально-психологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Якщо звернутися до таксономії, яка постулюється Г. Андреевою, то можливо експлікувати, що проблематика групи вводиться в предметне поле соціальної психології як самоочевидний та тим самим достатньо обґрунтований факт навколишньої дійсності, який має бути прийнятий безумовно. Ґрунтуючись на цьому, відбувається подальша класифікація, де серед розгалуженої схеми наразі варто зазначити, насамперед, поділ груп на великі й малі та великих груп – на стихійні й організовані. При цьому суб'єктом організації великих груп є об'єктивно-історичний процес розвитку суспільства (Андреева, 2007: 148). Тобто в сукупності з безумовним прийняттям це визнання історичного процесу як чинника, що зумовлює факт буття великої групи, а також завершення соціально-психологічного аналізу цієї форми суспільних явищ. Інакше соціально-психологічний аналіз тут обмежується прийняттям соціологічного обґрунтування предмета.

Під час аналізу великої стихійної групи в питанні її місця в таксономії, навпаки, спостерігаємо більш ґрунтовне використання власне психологічного матеріалу. Як відомо, історично першим поняттям, що складало зміст стихійної групи, є поняття натовпу (Слюсаревський та ін., 2013: 75). Тим критерієм, що покладений в основу цієї класифікації, виступає ступінь індивідуалізації свідомості, адже здатність утрачати індивідуальність автоматично трактується як спроможність утрачати самосвідомість і вливатись у межі колективної свідомості. Варто зауважити, що наразі можливо прийняти як очевидне, що певне цілісне, аморфне, недиференційоване «Я», яке ототожнюється зі свідомістю як самосвідомістю цієї тотальності себе, тут слугує як певний достатній критерій розмежування. Цей самий критерій також дає змогу віддиференціювати від натовпу іншу стихійну групу – масу, як принципову можливість утрати «Я» в анонімній спільноті безликої масової свідомості, а також обґрунтувати виокремлення публіки як сукупності індивідів, зібраних у конкретному місці, котрі натомість продовжують зберігати автономні межі свого «Я». Відтак помітно, що з уявлень про «кількісну» динаміку свідомості уможливується побудова наукових уявлень про взаємні перетікання між означеними видами груп, у яких самоусвідомлення переміщується як певна рідина сполученими судинами, а відтак, чим їх більше, тим менша концентрація в об'ємі цієї свідомості як достеменної цінності.

Наведений метафоричний поступ диференціації категорії великих стихійних груп наразі певним чином може слугувати й для уявлення поступу диференціації категорії великих організованих груп. Наразі видається інтуїтивно очевидним, що для виокремлення великої групи аморфне, недиференційоване «Я» має бути класифіковане та розмежоване. Тобто власне підстава виділення в цілісному індивіді певної окремої характеристики слугує першоосновою фундаменту великої організованої групи, де приналежність властивості конкретному індивіду дає змогу вписати його в певну групу як сукупне об'єднання «об'єктів», подібних за властивостями. Тобто, якщо для поділу стихійної групи важливий цілісний індивід як такий, можливо, навіть лише ідея індивіда, то для поділу організованих груп важливі, навпаки, притаманні індивіду характеристики, відчужені від нього актом їх диференціації.

Варто зауважити, що, на відміну від таксономії Г. Андреевої, де привласнення індивідом певної характеристики відбувається незалежно від нього, а покладається як наслідок історичного процесу, існує таксономія, що опонує такому використанню критерію. Зокрема, Г. Ділігенським постулюється принципова можливість великої групи на основі свідомого вибору об'єднавчої характеристики (цит. за: Шорохова, 2002: 254). У такий спосіб як велика група постулюється поняття організації в розмаїтті наповненості її об'єму, будь то асоціації, партії, союзи, а також і СР. Отож видно, що в такий спосіб інспірується проблема диференціації організації (та власне СР як організації) як великої групи й організації як малої групи.

Отже, проблематика входження поняття СР у категорію великих груп заглиблена не лише в складність диференціації між групою організованою та стихійною (оскільки СР має як ознаки стихійної групи, бо передбачає наявність певної втрати цілісності «Я» через об'єднання з іншими індивідами як цілісними носіями самосвідомості, так і ознаки організованої великої групи, адже критерій виокремлення СР у якусь окрему одиницю суспільного поступу відбувається за принципом виокремлення характеристики, що однозначно класифікує його як конкретне суспільне явище), але також через поняття «організація», «необхідність диференціації від малої (або середньої) групи». Окремо зауважимо, що, окрім виділення певної властивості як такої, що характеризує індивіда як приналежного до СР, ще одним можливим джерелом виокремлення є класифікація не за приналежністю ознаки, а за ставленням до тієї або іншої соціальної ознаки. Наприклад,

у П. Штомки цей критерій зауважено під час опису так званих «нових соціальних рухів», зокрема феміністичного та екологічного (Штомка, 1996: 348).

Відтак наявні критерії диференціації великої організованої й стихійної груп, з одного боку, та критерії диференціації організації як великої чи малої (середньої) групи не дають змоги однозначно класифікувати СР. Останнє зауваження робить перспективним пошук додаткового критерію класифікації СР через аналіз диференціації малої та великої груп. Адже різниця між малою й великою групами видається самоочевидною. Зокрема, якщо зауважити, що при виокремленні великої організованої групи вагомими є характеристики, які приписуються як такі, що існують із необхідністю, тобто описують певну структурну компоненту жорстко заданих параметрів, яким людина відповідає або не відповідає і які, зазвичай, вважаються незмінними (стать, раса, етнос, вік тощо), то на противагу цьому, у малій групі критерії виокремлено як такі, що існують не з необхідністю, а з вірогідністю. Тобто описують функціональну компоненту потенційно заданих параметрів, яким людина може відповідати при певних додаткових умовах. Додаткові ж умови, зазвичай, мають характер певної прескрипції, що описує еталонне виконання необхідної діяльності як функції, яка задана статусно-рольовою структурою тієї або іншої малої групи.

Тобто в малій групі людина постає не диференційованою на властивості, як у великій організованій групі, а подібно до великої стихійної групи береться як цілісність. Проте, на відміну від великої стихійної групи, відбувається оцінювання не ступеня свідомості, а ступеня відповідності еталонам належної ролі. Отже, питання про місце організації в таксономії груп очевидне, адже організація, формально чи неформально, але містить сукупність описових еталонів, що регламентують належне виконання людиною функції в організації. Водночас залишається відкритим питання про правомірність розглядати СР як вид організації. Адже, зазвичай, у межах СР не виокремлюється еталонний зразок правильного функціонування, достатнім є просто функціонування. Хоча варто зазначити, що існують моделі, які обговорюють мобілізаційні аспекти залучення індивідів у СР та відповідно, регламентують певну рольову рамку функціонування в межах СР, як-от, наприклад, поділ на активістів, членів і співчуваючих (Смелзер, 1994: 600). Але все ж варто зауважувати, що це не еталонне описання належної активності, а фактичне її констатування.

З іншого боку, вище вже означено підходи в межах політичної психології (Ольшанський, 2002: 330), які розглядають можливість переходу СР у політичну партію, що, по суті, означає перетворення з великої групи на малу, але при цьому кількісна сторона учасників насправді може бути знехтувана. Ідеться не про динаміку розвитку суспільної форми, а про динаміку розвитку критеріїв відповідності. Тобто є підстави розрізняти організацію як вид малої групи, коли інші параметри виокремлення не є важливими, а важлива власне організованість у ціле та організованість як певний додатковий критерій оцінки групи, де її мірою виступають наявність і власне розробленість еталонів належного функціонування та який можна застосовувати до всіх видів груп (що в соціологічному знанні розкривається через поняття інституціоналізації). Таким чином, саме на цих підставах поняття СР можливо винести за межі поняття «організація», а відтак і за межі поняття «мала група».

Отже, наразі актуальним полишається як питання про місце СР у межах таксономії великих груп, так і проблема виокремлення додаткового критерію класифікації. Звернувшись до вищерозглянутих критеріїв класифікації, ми можемо експлікувати певну тенденцію. Під час класифікації того або іншого виду групи базовим критерієм виступає характерне ставлення людини до групи, що класифікується. Так, у випадку з великими стихійними групами людина виступає узагальнено, як певна аморфна, недиференційована одиниця, що являє собою безумовну цінність. Стосовно класифікації великої організованої групи основним еталоном є диференційована від людини властивість або сукупність тих із них, які приналежні за необхідністю й варіативні за наповненням і тому тут цінність складає вже не ідея людини, а властивості, які розділені нею з іншими. У багатоваріативності проявів малої групи як таксономічної одиниці еталоном виступає сукупність прескрипцій, що регламентує належне функціонування людини в межах групи. Тобто власне людина тут виступає певною цілісністю, що здатна/нездатна функціонувати відповідно до заданого специфікою групи зразка.

Відтак коротко можна означити три позиції людини стосовно таксономії груп: людина-індивідуальність як цінність; людина як носій властивості; людина як виконавець функції. У випадку з поняттям СР указані позиції так чи інакше, але можуть бути застосовані до наповнення конкретикою СР як явища. Водночас вище вже позначено

особливість, що для СР, очевидно, є визначальною. Суть її зводиться до того, що та чи інша характеристика (властивість) не є даною за необхідністю, а натомість є предметом оцінки та внаслідок оцінки стає предметом ставлення. Тобто позиція людини в суспільному русі може бути позначена «людина як носій ставлення».

Отже, зв'язок між людьми може бути забезпечений не лише видовою спорідненістю як біологічною ознакою, сукупністю спільних диференційованих характеристик, репертуаром заданих функцій, але також і певним спільним ставленням. І якщо йдеться про ставлення до соціальних фактів, то є підстави говорити про суспільний зв'язок за параметром ставлення, що, наприклад, може проявлятися у такому феномені, як суспільна думка, що й дає змогу виокремити масу як наявну стихійну групу, у якій розподілено вже не самосвідомість як цінність, а конкретний зміст як уміст цієї самосвідомості. Водночас суспільна думка як вид масового явища цілком продуктивно може розглядатися в межах поняття стихійної групи. А відтак полишається необхідність з'ясування специфіки становлення певного соціального виду спорідненості саме рухом. Перспективним убачаємо аналіз цього питання через понятійно-категоріальний апарат загальнопсихологічної теорії діяльності, а саме через конструкт структури діяльності.

Як відомо, структура діяльності розподілена як певна ієрархічна система рівнів, що фундують одне одного. Так, зазвичай виокремлюється чотири рівні: діяльність, дія, операція та психофізіологічні передумови (Леонт'єв, 2012: 48–59). У контексті аналізу проблеми специфіки СР актуальна не модель самої структури діяльності, а багаторівнева модель тих змінних, що можуть бути співвіднесені з відповідними трьома верхніми рівнями діяльності. Як відомо, ідеться про мотиви, цілі, умови (Леонт'єв, 2012: 48–59). Ґрунтуючись на цьому співвіднесені та враховуючи, що ставлення до соціального як предмета оцінки зумовлює становище соціального як середовища, а відтак як умови діяльності (інакше соціальне тут виступає не як причинодіюча змінна, а як умова дії), то, отже, специфіка СР як колективної діяльності може пояснюватися через співвіднесення із соціальними умовами й діями стосовно них. Інакше для виникнення певного СР об'єкт соціальної перцепції (соціальна умова) повинен сприйматися як елемент соціального середовища, який унеможлиблює реалізацію певних значень (де значення виступають як згорнуті операції (Леонт'єв, 2012: 69), а отже, і релевантні операційній підструктурі діяльності), а тому мають бути перевтілені. Водночас образ потребової соціальної

ситуації починає відкривати роль цілі й спонукає до організації СР за допомогою виконання певного виду операцій (реалізації значень). Відтак наразі можливе узагальнення означеного через запропоноване О. Балом поняття задачі (Балл, 1989: 25), де, за необхідності, поєднані в одне ціле такі підструктури діяльності, як операція з організовуючими її умовами та дія з організовуючою її ціллю. І звідси можемо стверджувати, що СР є суб'єктом діяльності, яка має виконати певну соціальну задачу.

Отже, поєднання спільного ставлення до соціальної ситуації як умови дії та виокремлення організовуючих дію цілей виокремлює СР як окрему форму суспільної реальності й робить агентом соціальних змін. Означене дає змогу визначити СР як велику організовану групу, що пов'язана окремим видом суспільного зв'язку та критерієм виокремлення якої є поняття соціального завдання як сукупності соціальних умов і цілей спільної діяльності. Інакше соціальна задача і є тим організовуючим фактором та, отже, критерієм, що дає змогу визначити місце СР у таксономії об'єктів соціально-психологічного аналізу.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, СР трактується в соціально-психологічній таксономії як окрема форма соціально-психологічної спільності, що задана специфічним видом зв'язаності в групу. Це зумовлює його розуміння в межах класифікації великих груп як окремого складника груп організованих.

Водночас можливо означити й низку моментів, що полишилися нерозкритими та потребують подальшого уточнення. Так, якщо критерієм виокремлення СР як окремої великої організованої групи виступає соціальне завдання, то відкритим залишається питання чинників, які пов'язують індивідів у спільноту. Зрозуміло, що йдеться про необхідність виокремлення специфіки мотиваційної підструктури діяльності, яка наразі не відображена в межах поняття соціального завдання. Можливим напрямом експлікації означених чинників, а отже, виокремлення специфіки мотиваційної складової СР, є заглиблення аналізу в розкриття колективної суб'єктності СВР, адже обґрунтування місця СР у таксономії великих груп уможлиблює його розгляд як суб'єкта діяльності, а відтак і виокремлення специфіки колективної суб'єктності. Утім, це завдання потребує окремого аналізу, адже доцільно припустити, що специфіка колективної суб'єктності великої групи відрізняється від тієї, що описана для малої групи, а тому обґрунтування потребує сама можливість розрізнення специфіки колективної суб'єктності для різних видів груп.

Література

1. Васютинський В. Категорія «колективний суб'єкт» у феноменологічному дискурсі інтерсуб'єктної взаємодії / В. Васютинський // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – 2005. – Вип. 12 (15). – С. 23–37.
2. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – Москва : Прогресс, 1969. – 240 с.
3. Штомка П. Социология социальных изменений / П. Штомка. – Москва : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
4. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – Москва : Феникс, 1994. – 688 с.
5. Ольшанский Д. Психология масс / Д. Ольшанский. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 368 с.
6. Андреева Г. Социальная психология / Г. Андреева. – 5-е изд. – Москва : Аспект Пресс, 2007. – 363 с.
7. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології / за наук. ред. М. Слюсаревського ; НАПН України, ІСПП ; [М. Слюсаревський, В. Жовтянська, М. Скорик, Н. Хазратова та ін.]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 360 с.
8. Шорохова Е. В. Теоретические проблемы исследования больших социальных групп / Е. В. Шорохова // Социальная психология ; под ред. А. Л. Журавлева. – Москва : Персе, 2002. – 351 с. – С. 252–266.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – Москва : Книга по требованию, 2012. – 130 с.
10. Балл Г. Проблемы взаимодействия психологии с формализованным и научными Дисциплинами / Г. Балл // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10, № 6. – С. 34–39.

References

1. Vasiutynskyi, V. (2005) Kategoria «kolektyvnyi sub'iekt» u fenomenologichnomu dyskursi intersub'iektnoi vzaiemodii [The category «collective subject» in the phenomenological discourse of intersubjective interaction]. *Nauk. studii z sots. tapolit. Psykholohii – Scientific studies on social and political psychology*. 12 (15), 23–37 [in Ukrainian].
2. Shhepanskyj, Ya. (1969). *Elementarnyye ponyatyaya sotsyolohyy [Elementary notions of sociology]*. Moscow: Prohress. 240 p. [in Russian].
3. Shtomka, P. (1996). *Sotsyolohyya sotsyal'nyix yzmenenyj [Sociology of social change]*. Moscow: Aspekt-Press. 416 p. [in Russian].
4. Smelzer, N. (1998). *Sotsiologiya [Sociology]*. Moscow: Feniks, 1998. 688 p. [in Russian].
5. Olshanskiy, D. (2002) *Psihologiya mass [Psychology of the masses]*. SPb.: Piter. 368 p. [in Russian].
6. Andreeva, G. (2007) *Sotsialnaya psihologiya [Social Psychology]*. Moscow: AspektPress. 363 p. [in Russian].
7. Sliusarevskyi, M., Zhovtianska, V., Skoryk, M., Khazratova, N., tain. (2013). *Istoriografichni ta metodologichni koordynaty teorii sotsialnoi psykholohii*

[Historiographical and methodological coordinates of theories of social psychology]. Kirovohrad : Imeks-LTD, 360 p. [in Ukrainian].

8. Shorohova, E. (2002) *Teoreticheskie problemy issledovaniya bolshih sotsialnykh grupp* [Theoretical problems of research of large social groups] *Sotsialnaya psihologiya*. Pod red. Zhuravleva A. L. Moscow: Perse. 351 p., Pp. 252–266 [in Russian].

9. Leont'ev, A. (2012) *Deyatel'nost', «soznanye, lychnost»* [Activity, consciousness, personality]. – Moscow: Knigapo Trebovaniyu. 130 p. [in Russian].

10. Ball, G. (1989). *Problemy vzaimodeystviya psihologii s formalizovannyimi nauchnyimi distsiplinami* [Problems of the interaction of a psychology with the formalized scientific disciplines]. *Психологический журнал – Psychological journal*, 6, 34–39 [in Russian].

Received: 09.05.2018

Accepted: 22.05.2018